

Kolokvij »Literatura in cenzura: Kdo se boji resnice literature?«

Lipica, 6.-7. september 2007

Matjaž Zaplotnik

Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Aškerčeva 2, SI-000 Ljubljana
matjaz.zaplotnik@siol.net

Komparativistični kolokvij je bil letos organiziran že petič zapored. Od leta 2003, ko so organizatorji prvič izvedli znanstveno srečanje v okviru mednarodnega literarnega festivala Vilenica, je prerasel v pomembno ter razmeroma razpoznavno obliko kratkega in živahnega simpozija. Odziv publike in medijev je vsaj ob otvoritvi ter prvi dan kongresa res velik, kar pomeni, da je kolokvij kljub znanstvenemu nivoju razprave uspelo pridobiti precejšnje zanimanje med festivalsko publiko, tudi (ali pa predvsem) mednarodno, saj srečanje skoraj v celoti poteka v angleščini. Poleg ustreznega visokega znanstvenega standarda sodelujočih prispevkov je srečanje uspelo ohraniti še eno organizacijsko stalnico, in sicer število udeležencev, ki se vseskozi vrti okrog deset. Število se je vselej pokazalo kot ravno pravšnje za poglobljeno razpravo in debato ter zadostno za dvodnevno srečanje. Letošnji kolokvij je vključeval prispevke dvanajstih referentov, največ, kar trinajst, udeležencev pa je imel kolokvij leta 2005 o literarno-teoretskih hibridih. Obenem se je uveljavila navada, da približno eno leto po srečanju prispevki s kongresa izidejo v posebni dvojezični številki *Primerjalne književnosti*, ki je predstavljena na otvoritvi naslednjega kolokvija in je zaradi dosegljivosti celotne vsebine v tujem jeziku deležna tudi velike mednarodne pozornosti.

Teme dosedanjih kolokvijev so bile pestre in raznolike. Leta 2003 je bil govor o prostorih transgresije in robovih literature, njenih prehajanjih ter njenem multikulturnem značaju. Leta 2004 je bila tema kolokvija vprašanje etike in poetike pri Kosovelu; stoletnica Kosovelovega rojstva je bila izhodišče za pretanjeno analizo poetične in etične držbe tega še zdaleč ne povsem doumetega pesnika. Sledila sta kolokvija, podobno kot tisti iz leta 2003 namenjena vprašanju o položaju literature v širših, družbeno pogojenih kontekstih. Leta 2005 je bila osrednja tema dialog literature in teorije, čemur je 2006 sledilo srečanje o, če na grobo povzamem, razmerju med literaturo in zgodovino, pri obeh pa je bil lep del obravnave usmerjen v razčlemba različnih konceptov žanrskosti (in metažanrskosti) v preteklosti in sedanjosti. Letošnje srečanje, ki je, kot je zadnja leta že

običajno, potekalo v Poročni dvorani v Lipici, je v precep vzelo področje cenzure v literaturi in se že v naslovu želelo približati geslu letošnjega 22. Mednarodnega literarnega festivala Vilenica, *albejensko* obarvanemu vprašanju *Kdo se boji resnice literature?* Kolokvij sta vodila Marijan Dovič in Gašper Troha (slednji je vodil že lansko srečanje), ki sta na srečanju sodelovala tudi s svojima referatoma. Poleg njiju so prispevke predstavili Aleš Gabrič (Inštitut za novejšo zgodovino v Ljubljani), Rok Svetlič (Filozofska fakulteta v Ljubljani), Andrej Zavrl (Ljudska univerza Kranj), Simona Škrabec (Barcelona) ter šest gostov iz tujine – Guido Bonsaver (Oxford University, Velika Britanija), Salah Salim Ali (Norveška – Irak), Aleksandra Jovičević (Fakulteta za dramske umetnosti Univerze v Beogradu), Peter Dunwoodie (Goldsmiths, University of London, Velika Britanija), Louise L. Lambrichs (Francija) in Stephan Packard (Universität München, Nemčija). Svoja pogleda na krovno temo kolokvija sta predstavila še posebna gosta srečanja, Breda Smolnikar in Matjaž Pikalo kot najbolj znana »cenzurirana« slovenska pisatelja aktualnega časa.

Kolokvij se je začel s pozdravnim nagovorom Vanese Matajca, predsednice Slovenskega društva za primerjalno književnost in obenem sourednice zbornika *Zgodovina in njeni literarni žanri – History and Its Literary Genres* (izšel je kot posebna številka revije *Primerjalna književnost*), ki je bil v uvodnem nagovoru na kratko predstavljen, saj so v njem zbrani prispevki z lanskega srečanja v Lipici. Sledil je uvodni referat Marijana Doviča, ki je nazorno predstavil koncept kolokvija in nanizal njegove tematske sklope. Tema kolokvija, kot je dejal uvodoma, zastavlja nadvse aktualna vprašanja v zvezi z današnjim položajem literature, kljub temu pa bodo udeleženci kolokvija obravnavali tudi zgodovino literarne cenzure. Cenzura namreč že od nekdaj spremlja literaturo, saj si nosilci družbene moči v vsakem sistemu prizadevajo nadzorovati ali omejiti pretok idej in sporočil v družbi; skupni izraz za postopke, s katerimi se ta pretok nadzoruje ali omejuje, je seveda ravno cenzura. Posebej je izpostavil stališče medija, v katerem se vrši komunikacija, ki si jo želi cenzura podrediti. Kot se je pokazalo v kasnejših razpravah, so namreč v sodobni informacijski družbi postopki in učinki cenzure čedalje bolj vprašljivi – podatki se izmenjujejo čedalje hitreje, komunikacija se širi globalno, digitalna doba pa omogoča prenašanje vsebin v raznolike in vedno nove medije.

Salah S. Ali, iraški profesor, ki živi in dela na Norveškem, je v svojem prispevku orisal zgodovino cenzure v Iraku. Vse vlade so tako ali drugače cenzurirale literarne in neliterarne publikacije, vendar je posebne metode pri tem uveljavila dolgo časa vladajoča stranka Baas s svojo revizionistično politiko, s katero si je prizadevala izbrisati dokaze o multikulturnem Iraku ter na novo napisati arabsko in iraško zgodovino. Referat Guida Bonsaverja

o Mussolinijevi cenzuri se je delno dopolnjeval z Alijevo študijo cenzure v Iraku. Bonsaver je govoril o pravnem okviru in praksi fašistične cenzure literature v Italiji. Mussolinijeva cenzura je imela veliko splošnih značilnosti totalitaristične cenzure: diktatura je vzpostavila močno cenzorsko organizacijo, ki je obvladovala celotno literarno produkcijo v državi, direktivam so bili podvrženi vsi njeni dejavniki, od avtorjev, kulturnih delavcev, založnikov in kritikov. Predstave o tem, kaj je prepovedano, so bile v nasprotju s posttotalitaristično cenzuro zelo jasne, saj je Mussolini kot »prvi cenzor« lahko izkoristil osebno pravico do odločanja, kaj se mora cenzurirati. Bonsaver je omenil nekaj knjig, ki so bile cenzurirane iz povsem banalnih razlogov – npr. roman *Sambadù, amore negro* Marie Volpi, pri katerem se je cenzorjem zdelo sporna slika na naslovnici, po idejni plati pa je bila knjiga dejansko profašistično naravnana.

V diskusiji, ki je sledila prvemu sklopu referatov, je Aleš Gabrič postavil vprašanje, ali se je Mussolinijeva cenzura kdaj lotila tudi manjšinske literature, torej neitalijanskih knjig, nastalih na ozemlju takratne Italije. Razpravljavci so ugotovili, da Mussolinijev urad teh knjig ni obravnaval, čeprav so bile po vsej verjetnosti podvržene lokalnim cenzorjem, ki so bili določeni za vsako obmejno regijo posebej. Drugi del četrtkovega dela kolokvija je Aleš Gabrič nadaljeval z natančnim analitičnim vpogledom v zgodovino cenzure v Sloveniji od konca 2. svetovne vojne do razpada Jugoslavije. Orisal je različne cenzorske postopke, ki so bili različni za vsako obdobje povojnega komunističnega režima: od seznama prepovedanih del iz leta 1945, na katerem je presenetljivo veliko leposlovnih knjig, prek delovanja agitpropa, ki je v obdobju 1945–1952 nadzoroval kulturno delovanje in izvajal ostro – tako suspenzivno kot obenem že preventivno – obliko cenzure, do popolnega nadzora kulturnih ustanov od sredine petdesetih let dalje, ko je oblast inštitucije nadzorovala prek državnih predstavnikov v upravnih odborih teh inštitucij in s tem uspela vzpostaviti učinkovit primer preventivne cenzure, cenzuriranja že natisnjenih del pa se je kar se da izogibala oz. se ga je posluževala le pri tiskih iz tujine, predvsem tistih, ki so prihajali iz emigrantskih krogov. Aleksandra Jovičević z beograjske Fakultete za dramske umetnosti je v svojem nastopu obravnavala enako obdobje kot predhodni predavatelj, vendar se je osredotočila na delovanje cenzure v jugoslovanskem gledališču. Poudarek njenega nastopa je blizu spoznanju, ki ga je na Slovenskem v svojih raziskavah že večkrat nakazal Gašper Troha: namreč, da o enoviti in institucionalizirani cenzuri gledališča na ozemlju nekdanje Jugoslavije v obdobju komunizma ne moremo govoriti, zato je treba obravnavati vsak primer cenzorskega postopka posebej. Nekateri dramatikci so imeli težave s premiero svoje drame, ki je pozneje postala prava uspešnica, drugim so predstavo

po uspešno izvedeni premieri umaknili iz repertoarja, tretji so bili – kar je najočitnejši dokaz odsotnosti enotne kulturne politike do gledališča v nekdanji federativni državi – cenzurirani le v matični republiki, po ostali Jugoslaviji pa ne. Aleksandra Jovičević je v svojem pregledu zagovarjala zanimivo idejo, da je prav tako stanje negotovosti in dvoumja, ki je prevevalo jugoslovansko dramsko-gledališko umetnost, botrovalo k pojavu samocenzure pri dobršnem delu dramskih ustvarjalcev. Četrтков del srečanja je zaključil Peter Dunwoodie z esejistično obarvanim referatom o spominu in samocenzuri v avtobiografskem romanu *Prvi človek (Le Premier homme)* Alberta Camusa. V referatu je Dunwoodie Camusov roman interpretiral kot političen tekst, ki prek postopka vnovičnega pisanja (*rewriting*) in s pomočjo postopka selektivnega spominjanja »pre-pisuje«
zapuščino francoskega kolonializma v Alžiriji, ki jo je Camus poznal iz prve roke.

V petkovem delu kolokvija je bilo nekaj pozornosti namenjene tudi teoretičnim vprašanjem odnosa cenzura – literatura. Tako se je Rok Svetlič s filozofsko-teoretičnega vidika dotaknil sodne prepovedi nekega dela. Svetlič je – predvsem prek kritike pravnega pozitivizma – orisal konflikt med diskurzom represivnega cenzorskega aparata in literarnim diskurzom. S tem, ko sodišče cenzorski poseg artikulira v obliki sodne odločbe, kot zavezujočo postavi svojo interpretacijo literarnega dela, o katerem je potekala sodba. Pravni diskurz torej v literaturi išče in poudari ultimativno resnico (npr. to, da je v pripovedki Brede Smolnikar na žaljiv način opisano življenje družine Brinovec), kar je v popolnem nasprotju z literarnim diskurzom, ki je v osnovi polivalenten oz. pomensko nedoločen, saj literarno delo samo po sebi ničesar ne »trdi«. Louise L. Lambrichs je nastopila z enim najkompleksnejših referatov na tem srečanju – referatom o poteku in razpletu razvpite afere Handke. Francoska pisateljica, esejistka in literarna kritičarka, ki se je kmalu po razpadu Jugoslavije globoka angažirala za razumevanje jugoslovanskih vojn in si prizadevala osvetliti globlje mehanizme jugoslovanskih spopadov, je poskušala rekonstruirati afero Handke in stališče mnogih umetnikov, da je bil Handke žrtev cenzure, ko so zaradi govora, ki ga je Handke imel na Miloševićevem pogrebu, v znamenitem pariškem gledališču *La Comédie française* z repertoarja umaknili že dogovorjeno uprizoritev njegove drame. Louise L. Lambrichs je nakazala, kako je govorjenje o cenzuri lahko problematično, če ni jasno niti, kaj je predmet cenzure, in če se afera obrne v prid tistemu, ki naj bi domnevno bil predmet cenzure. Nekoliko je spregovorila še o svojem videnju logike in miselnega ozadja Handkejevega literarnega in političnega delovanja, v sklepnem delu svojega nastopa pa se je dotaknila tudi Günterja Grassa, čigar »afera«, sprožena avgusta 2006 z avtorjevim skesanim priznanjem, da je bil nekoč član esesovske mladine, je nastopila kmalu po aferi Handke. Gašper

Troha je na praktičnem modelu, rekonstrukciji predstave *Pupilija papa Pupilo pa Pupilčki* Emila Hrvatina, analiziral dva tipa cenzure – socialističnega in »demokratskega«. Izhajal je iz dejstva, da je rekonstrukcija predstave iz leta 2006 močno omilila dva najbolj sporna prizora predstave (prizor kopanja v kadi in prizor klanja kokoši), ki sta v originalni izvedbi gledališča Pupilija Ferkeverk leta 1969 sicer sprožila veliko razburjenja, vendar je bila izvirna predstava kljub vsemu v celoti večkrat neovirano ponovljena. Trohova obravnava je izhajala iz dejstva, da se nečesa, kar je bilo 1969 kljub pritiskom javnosti lahko brez posledic za avtorja uprizorjeno, leta 2006 ne sme več postaviti na oder. Zaključni prizor *Pupilije*, zakol kokoši, je v rekonstrukciji predstave omiljen zaradi zakonika, ki prepoveduje usmrtitev živali izven klavniških prostorov in za kršitev prepovedi narekuje visoko kazen. To samo po sebi seveda ni cenzura v pravem pomenu besede: Trohi je šlo pri obravnavi obeh izvedb *Pupilije* bolj za omejitve umetniškega izražanja, ki so dandanes po Trohovem mnenju na nek način hujše kot v dobi komunizma. Zavod Bunker, pod okriljem katerega je Emil Hrvatin izvedel rekonstrukcijo *Pupilije*, je namreč Hrvatinu dal jasno vedeti, da spornega dejanja zaradi možnih finančnih posledic ne sme izvesti na odru, saj zavod kazenskih stroškov nima namena prevzeti na svoja ramena. Iz tega in ostalih dejstev je Troha potegnill najjasnejšo razliko med cenzuro v obdobjih: komunistična cenzura je, kot se je pokazalo že pri referatu Aleksandre Jovičević, prepovedala uprizoritev ali objavo nekega literarnega dela – šlo ji je torej za umik literarnega dela iz javnega življenja, medtem ko njegov avtor in sodelavci praviloma niso bili neposredno prizadeti ali oškodovani; v sodobnosti pa umetnik s svojim delom sicer lahko krši pravne norme, a sankcija, ki sledi, je uperjena vanj osebno in lahko prek kazenskih zahtevkov ter odškodninskih tožb ogrozi celo njegov fizični obstoj, o čemer sta imela po zaključku Trohovega nastopa možnost spregovoriti posebna gosta kolokvija.

Petkov del kolokvija sta popestrila posebna gosta, Matjaž Pikalo in Breda Smolnikar, ki sta kot medijsko najbolj izpostavljena »cenzurirana« slovenska pisatelja predstavila svoje osebne izkušnje s cenzuro. Pikalo je govoril o svojem soočenju s cenzuro med mladostnim delom na Radiu Študent in o osem let trajajočem procesu o njegovem romanu *Modri E*, medtem ko je Breda Smolnikar poročala o sodnih procesih zaradi svojih knjig – prvega je doživela že sredi osemdesetih let zaradi knjig o Stobu, nadaljnje pa v zvezi z »zlato dépuško pripovedko« *Ko se tam gori olistajo breze*, za katero se je na za javnost zaprtih procesih morala boriti osem let. Breda Smolnikar je na koncu nastopa kot zanimivost povedala še, da je vložila tožbo proti državi, ker je proces o njeni knjigi trajal toliko časa, ter da je na slovenskem sodišču trenutno obtožen slovenski umetnik Evgen Bavčar, ki mu sodišče

v treh letih od začetka procesa še ni na primeren način poslalo sodne dokumentacije.

Zadnji del kolokvija je postregel s tremi pretežno teoretičnokonceptualnimi prispevki. **Stephan Packard** je govoril o cenzorskih teorijah literature in posebej o komunikacijskih modelih, ki jih določena oblika cenzure vzpostavi do literature. **Andrej Zavrl** je predstavil nekaj izbranih primerov iz svetovne (William Shakespeare, Walt Whitman) in slovenske (Suzana Tratnik, Janja Vidmar) literature, ki je bila deležna implicitne cenzure istospolnih vsebin. Teoretični del Zavrlovega referata pa se je vrtel okrog metodoloških podlag za »enakopravnejšo« obravnavo seksualnosti v literarni vedi in sredstev, s katerimi je mogoče razkriti in preučiti nemalokrat prikrito ter zamaskirano uredniško, kritiško in znanstveno cenzuriranje istospolne želje v literaturi. Kot zadnja je nastopila **Simona Škrabec** z esejističnim prispevkom o pesniški svobodi, v katerem je načela vprašanje in praktične zglede možne problematizacije popolne umetniške svobode; v prispevku je šlo za dilemo, ali je svoboda umetniškega izražanja res nedotakljiva tudi v primerih, če jo umetnik uporablja za povečevanje nasilja in nestrpnosti ali kot instrument podpore represivnega režima.

Predstavitve referatov je oba dneva spremljala živahna in polemična diskusija (iz nje sem v to poročilo mogel vključiti le kakšen drobec), za katero je bilo odmerjenega ravno dovolj časa. V debato je posegalo dovolj posameznikov iz občinstva, da ni bilo čutiti tistega neprijetnega vzdušja, da referenti berejo in se pogovarjajo sami med seboj. Izhajajoč iz Dovičeve vsebinske razdelitve letošnjega kolokvija lahko to poročilo sklenem z ugotovitvijo, da je na tokratnem komparativističnem srečanju prevladoval zgodovinski pogled na krovno temo srečanja, se pravi obravnava realizacij cenzure v različnih zgodovinskih in družbenopolitičnih situacijah. Teoretični pogled na cenzuro je prevladoval pri Roku Svetliču in Stephanu Packardu ter deloma pri Andreju Zavrlu. V petkovem delu srečanja pa so se pojavili še referati, ki so obravnavali specifične oz. eksplicitne oblike cenzure, vendar so to plat uspeli prepričljivo razširiti na širšo raziskavo konfliktnih (torej ne cenzurnih v ožjem pomenu te besede) odnosov literature v sodobni družbi. Kot avtorje, ki so svoj referat predstavili na tak način in s tem obogatili obravnavo krovne teme kolokvija, kaže v prvi vrsti omeniti Louise L. Lambrichs, Andreja Zavrla in Simono Škrabec.

Prispevki s kolokvija *Literatura in cenzura: Kdo se boji resnice literature?* so v obliki izvlečkov dosegli na spletni strani Slovenskega društva za primerjalno književnost (www.zrc-sazu.si/sdpk), objava pa se jim sredi leta 2008 obeta v posebni zborniški izdaji revije *Primerjalna književnost*.

November 2007